

Ke zboření města Mostu

V nedávné době se připomínalo smutné 40. výročí zboření města Mostu kvůli těžbě hnědého uhlí, jemuž byl ve Zprávách památkové péče věnován článek Matěje Spurného nazvaný *Herci dila zkázy. Demolice starého Mostu a role památkové péče*.¹ Autor o této problematice pojednal širěji také v publikaci vydané v roce 2016 nakladatelstvím Karolinum.²

O případné likvidaci města Mostu z důvodu těžby uhlí se uvažovalo už v době po 2. světové válce, dále v roce 1960 v plánu organizace území s pozdějším řešením záchrany děkanského chrámu Nanebevzetí Panny Marie. Matěj Spurný si ve zmíněném článku klade za úkol také zjistit, „jakou roli v souvislosti s destrukcí sehrála institucionalizovaná památková péče“ (s. 251). Autor tu přináší řadu historických poznatků z části nových a cenných, ale jako tehdejší pracovník SÚPPOP musím konstatovat, že některé údaje vyžadují závažná doplnění a někdy i přímé odmítnutí.

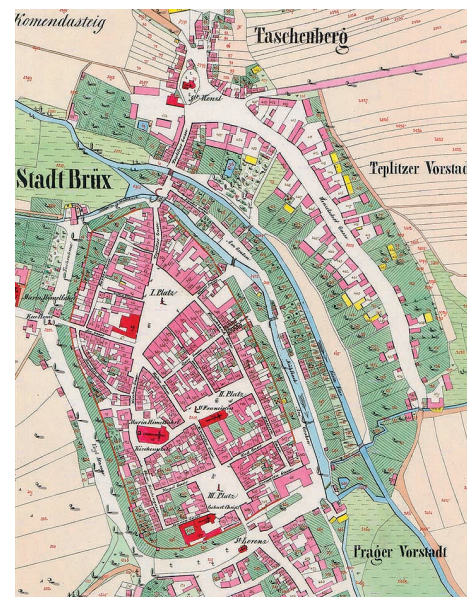
Základem článku je vstupní úvaha M. Spurného o hodnocení staršího bytového fondu v historických městech.

„Hodnota, kterou přisuzujeme historickým objektům, se zásadně mění v čase (...) vnímání potřeby uchránit starou zástavbu je minimálně do 60. let století 20. v celé Evropě záležitostí spíše okrajovou a zpravidla omezenou na experty a intelektuální elity. Zejména v průběhu dvou dekád po 2. světové válce navíc úroveň bydlení ve starších domech a čtvrtích, jejich válečná destrukce a vlivné myšlenky architektonické moderny vytvořily podhoubí, v němž staré masově ustupovalo moderní racionalitě, aniž by to vzbudilo přílišnou lítost nebo dokonce odpor. Postupně prosazení likvidace starého Mostu na počátku 60. let 20. století je potřeba zasadit do tohoto kontextu, jinak mu stěží porozumíme.“³ Autor se v této souvislosti také odvolává k citátu Karla Teigehe z roku 1932: „Naše města jsou příliš stará, celé čtvrti jsou na spadnutí a rozpadávají se, domy jsou sešlé a hrozí zřítí se ... v určitých čtvrtích je tuberkulóza pevně usazena, zde snad by ani nestačilo bourat.“⁴ Činí tak s mylným domněním, že tento přístup ke staršímu bytovému fondu obecně platil také po roce 1945 – v zahraničí i u nás.

Nelze obecně tvrdit, že po roce 1945 docházelo u nás i v cizině k boření starých obytných objektů v důsledku válečného poničení nebo pro jejich stáří. Válečné poničení význačných historických měst v Evropě bylo děsivé – jejich městská jádra byla zničena ze 70–90 % (Norimberk, Kolín nad Rýnem, Cáchy, Freiburg i. Br.,

Ulm, Drážďany), ve Francii z 50 % (St. Malo) a v Polsku dokonce ze 100 % (Varšava), ale po válce bylo velkou snahou, aby jejich historická jádra existovala i dále. Řešení byla různá – např. v Norimberku při obnově došlo k zachování původní urbanistické skladby s blokovou zástavbou a parcelním členěním, respektování hradeb a dřívější výškové hladiny, zohlednění střešní zóny a uplatnění starých dominant. Poničené veřejné budovy byly rekonstruovány stejně jako poškozené cenné měšťanské domy, méně významné stavby byly nahrazeny obchodními či činžovními objekty – přičemž je jistě třeba přiznat velkou ztrátu starých měšťanských domů. České země nebyly v letech 1939–1945 ve středu válečného požáru, škody byly proti okolním zemím nesrovnatelně menší, ale vztah vládnoucího režimu obnově poškozených městských center příliš nepříl. V městských centrech se sice obnovovaly významné památky (někdy zdoluhavě), narušené obytné objekty se ale naopak často bořily (např. vyhořelé domy na náměstí ve Fulneku či v Ústí nad Labem). Přesto ani u nich nelze obecně mluvit o plošném odstraňování a nahrazování novostavbami – např. v Praze došlo po bombardování narušených měšťanských domů na Staroměstském náměstí k jejich rekonstrukci.

Především jde v té době o vztah ke staršímu bytovému fondu. Po roce 1945 se počet obyvatel země v souvislosti s odsunem Němců výrazně snížil, přesto lze nadále mluvit o tehdejší bytové tísní – proto nebylo po roce 1945 vhodné širší boření starších bytových staveb. Nejdůležitější byl po válce zásadní posun v teorii bytových staveb spočívající v poznání, že je možné ve starších domech plnohodnotně bydlet, že jejich dispozice vesměs dovoluje začlenění moderního příslušenství. Stavební stav městských center byl velmi nepříznivý, což se u měst v pohraničí vysvětlovalo odsunem německých obyvatel. Druhou, neméně závažnou příčinou bylo, že se ve zmíněných městech neprováděla za války stavební údržba objektů, protože muži byli odveleni do armády. Jak známo, tehdejší situace vedla v roce 1950 k prohlášení 30 našich nejvýznamnějších historických měst za městské památkové rezervace, z nich 23 se nacházelo v českých zemích. Je také známo, že prohlášená města nebyla zatím památkově chráněna, zákon o památkové péči byl přijat až v roce 1958. Výběr měst pro MPR, na němž se podstatně podílel Václav Mencl, nebyl proveden po celkovém průzkumu našich měst, ale jen z obecného povědomí jejich památkových hodnot. Tehdy nebyl výběr památkově nejohroženějších měst ani hlavním cílem, tím byl záměr určení měst vhodných pro rekon-

1

Obr. 1. Most na mapě stabilního katastru z roku 1842. Převzato z: archivnimapy.cuzk.cz, vyhledáno 2. 1. 2018.

strukci v desetiletí 1950–1960 s přednostním zařazením ohrožených měst v pohraničí. Dalším hlediskem při výběru byla jejich celistvě zachovaná historická zástavba, k níž se tehdy neřadily objekty z druhé poloviny 19. a ze 20. století. Město Most, také ohrožené historické město v pohraničí, zařazeno mezi MPR nebylo. V roce 1950 se o jeho nejistě budoucnosti z důvodu těžby uhlí ještě neuvažovalo, příčiny jeho nižšího hodnocení vysvětlil Dobroslav Líbal: „Domovní zástavba ztratila zevně z větší části svůj historický slohový

■ Poznámky

1 Matěj Spurný, *Herci dila zkázy. Demolice starého Mostu a role památkové péče*, *Zprávy památkové péče* LXXVI, 2016, s. 251–264.

2 Matěj Spurný, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016.

3 Spurný (pozn. 1), s. 252.

4 Ibidem.

5 Podrobněji viz Karel Kibic – Aleš Vošahlík, *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice*, Praha 2011, s. 17–35.

6 Dobroslav Líbal, *Starobylá města v Československu. Stavba jako obraz dějin*, Praha 1970, s. 26.

2

3

výraz; tím zajímavější jsou však interiéry s gotickými jádry.⁶ Teprve po provedeném podrobném průzkumu městského jádra v letech 1965–1970 dospěl Václav Mencl k závěru, že Most se řadí ke dvaceti našim nejvýznamnějším historickým městům.⁷ Most tedy v roce 1950 mezi vybrané městské památkové rezervace zařazen být mohl; hlavní příčinou toho, že se tak nestalo, bylo odlišné hodnocení v letech 1950 a 1970. Celkově lze ke zmíněnému tvrzení Matěje Spurného konstatovat, že obecně nebyl starší bytový fond v dvaceti letech 1945–1965 bořen, ale ve městech prohlášených za MPR naopak programově modernizován – zůstávala však samozřejmě velká otázka, jak to bude s tímto fondem v ostatních městech nerezervačních a vůbec s jejich výhledovým osudem.

Prohlášení významných měst za městské památkové rezervace v roce 1950 se promítlo také ve výuce na Fakultě architektury a pozemního stavitelství ČVUT, a to při některých projektových návrzích a v teoretických předmětech dějiny architektury (ved. prof. Oldřich Stefan) a dějiny umění (prof. V. V. Štech): v roce 1950 měl prof. Štech současně přednášky pro náš 1. ročník i pro 5. ročník, který je předtím neměl, a byl zároveň profesorem nejen na FAPS, ale i na Akademii výtvarného umění. Všechny nás zaujal svým nadšením a charakteristickou mluvou, ale i úžasnou znalostí výtvarných děl na různých místech – přednášková síň byla proto vždy nabitá. Mluvil také o městu Most, které jsme poté navštívili při jím organizované exkurzi.⁸ Zkoušky z předmětu byly náročné, prof. Štech chtěl hlavně zjistit vztah posluchačů k výtvarným dílům v okolí míst, kde žili.⁹ Politicky angažovaní posluchači s podporou nových asistentů však Štecha kritizovali, prohlásili jeho přednášky za idealistické a v dalším školním roce 1950–1951 tak zůstal V. V. Štech profesorem jen na Akademii výtvarných umění.

V. V. Štech, známý jako mladý odpůrce zboření Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v roce 1918, se velmi angažoval proti záměru zbořit v Duchcově v zámeckém areálu hodnotný barokní špitál z let

1716–1728 kvůli údajnému velkému množství uhlí, které pod památkou leželo. Památkové orgány s jeho likvidací nesouhlasily s poukazem na společenské vztahy špitálu se zámekem v době vzniku, velmi hodnotnou architekturu od významného architekta Oktaviána Broggia (dnes je špitál považován za dílo ještě významnějšího Františka Maxmiliána Kaňky) a cennou fresku V. V. Reinera v kupoli. Přes stanovisko odborného orgánu památkové péče i odpor prof. Štecha a dalších odborníků byl špitál v roce 1959 zbořen – uhlí se však pod ním nenalezlo.¹⁰ Jako velký znalec naší architektury i umění se V. V. Štech exponoval i při snaze o záchranu dalších památek: v roce 1964 usiloval o záchranu gotického presbyteria kostela sv. Václava v Hustopečích po pádu jeho věže na chrámové dvojloží, bohužel opět bezvýsledně.

Most se v roce 1945 jevil jako německé město, v jeho dějinách se to však měnilo. V době renesanční se podíl českého obyvatelstva zvětšil. Německý charakter města zcela převažoval v 19. století až do 1. světové války, za první republiky se počet českých obyvatel zvětšil na plnou třetinu. To se opět změnilo po zabrání Sudet v roce 1938, po válce byli němečtí obyvatelé města odsunuti. Jak bylo výše řečeno, jako historické město byl Most po roce 1945 považován za druhořadé, i když s výjimečným pozdně gotickým chrámem Nanebevzetí Panny Marie. Vytýkaly se mu změny v 19. století – úpravy po městském požáru v roce 1820 (ty však nebyly vůbec podstatné) a zboření velmi cenné goticko-renesanční radnice v roce 1882. K němu došlo tak, že se v habsburské monarchii umísťovaly soudy po roce 1848 tam, kde k tomu města poskytla budovu; jako i v jiných městech tak navrhli v Mostě svou radnici. Po delším využívání bylo zřejmé, že její dispozice je pro dané účely nevhodná, budova byla zbořena a nahrazena novostavbou krajského soudu.¹¹ Určitou část měšťanských domů v 19. století nahradily v městském jádru domy činžovní, ale zachovaly se i cenné domy z doby gotické.

Obr. 2. Most, goticko-renesanční radnice zbořená v roce 1882. *Fotosbírka NPÚ, GnŘ, n. č. 128.839.*

Obr. 3. Most, I. náměstí se soudní budovou a Hněvínem v pozadí. *Fotosbírka NPÚ, GnŘ, n. č. 158.532. Foto: Orbis, před rokem 1953.*

■ Poznámky

7 SOKA Most, f. 207 (ONV II) inv. č. 1223–1233, ev. j. 444. Záznam z konference k otázkám zachrany měšťanských středověkých domů ve starém Mostě, 20. 3. 1969. Viz Spurný (pozn. 1), s. 264.

8 Při návštěvě Mostu poukázal na velmi hodnotné plastiky ve městě. Nezapomenu také na jeho radost z odpovědi jednoho studenta 5. ročníku před průčelím děkanského chrámu Panny Marie, který na otázku, co je na průčelí zajímavé, odpověděl: „Není tu představen opěrný systém.“

9 U zkoušek se prof. Štech ptal, odkud posluchač pochází, a na významná díla v jeho okolí. Často se setkával s naprostou ignorancí – pak posluchači radil, aby místo studia architektury šel raději pracovat na poštu apod. Sám jsem měl problém s odpovědí na místo bydliště, protože jsem se dva měsíce před zkouškou přestěhoval z Mělníka do Prahy. Rozhodl jsem se odpovědět, že pocházím z Mělníka, a před zkouškou jsem si prostudoval „Soupis památek v politickém okrese mělnickém“. Otázka zněla: „Na návrší Chloumek poblíž Mělníka je při kostele Nejsvětější Trojice hřbitov – co je na něm zajímavé?“ Odpověděl jsem, že klasicistní náhrobek, a pan profesor mi psal hned známku. Uvádím to hlavně k doložení Štechovy nesmírné znalosti regionálních výtvarných památek.

10 Špitální kapli nahradila novodobá centrála podle návrhu prof. Jana Sokola v osovém průhledu zámeckého parku. Ve vnějších nikách byly umístěny Braunovy sochy Ctností, na kupoli transferovaná Reinerova freska Nejsvětější Trojice s Assumptou.

11 Podobný osud potkal i goticko-renesanční radnici s barokními štíty v Tachově, kterou po zboření nahradila také soudní budova.

4

5

Jako historické město byl Most ve skutečnosti pozoruhodný. Proláklinu mezi Krušnými horami a Českým středohořím původně vyplňovalo Komořanské jezero, z něhož vytékala řeka Bílina (Bělá). Na vysokém návrší nad ním zvaném Hněvín (zmínka v roce 1040) dal v 30. letech 13. století postavit král Václav I. hrad Landeswarte (doložen od roku 1248). Pod ním procházela zemská cesta směrem ke Freibergu (zmíněna je v roce 1185), při níž vznikla v první polovině 13. století na levém břehu Bíliny tržová ves (Ves sv. Václava – zmíněna v roce 1238). Na protějším pravém břehu založil Václav I. po dřívějším vysušení bažinného území město, příznačně nazvané Most; jeho práva rozšířil Přemysl Otakar II. Půdorysný rozvrh města charakterizovala tři náměstí, svým tvarem odlišná, vzniklá postupně. V nejstarší etapě to bylo trojúhelné I. náměstí (nám. Míru), později s podloubím domů, a obdélné II. náměstí (gen. L. Svobody) s minoritským klášteřem. Ve druhé etapě bylo vytvořeno skoro čtvercové III. náměstí (Boh. Šmerala) s klášteřem magdalenitek, rovněž s pozdějším podloubím domů. Na západním okraji města poblíž II. náměstí byl ve 13. století postaven farní chrám Nanebevzetí Panny Marie, přestavěný později na proslulou pozdně gotickou trojlodní halu. Město na oválném půdorysu bylo ve 13. a 14. století opevněno s branami bez začlenění Vsi sv. Václava, na jihu vzniklo Pražské předměstí, na severu Teplické.¹²

Ve druhé polovině 60. let 20. století se blížila doba rozhodnutí o osudu města. V roce 1967 vyšla kniha *Města severních Čech*, jejíž autor Svatopluk Technik se u zdejších šestnácti historických měst zabýval jejich vývojem v minulosti i perspektivou po plánované výstavbě.¹³ U Mostu upozornil S. Technik především na zmíněnou pozoruhodnou urbanistickou skladbu se třemi náměstími.¹⁴

V polovině roku 1967 přešel autor této stati z pozice vedoucího oddělení architektů v pražské památkové péči do Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody jako vědecký pracovník. Jeho pracovní náplní byla péče o čtyři městské památkové rezervace (Čes-

ký Krumlov, Cheb, Loket a později Františkovy Lázně) a ostatní historická města nerezervační. K tomuto rozhodnutí jej vedla snaha přispět k ochraně historických měst, která se mimo MPR jevila jako nedostatečná. Dokladem toho bylo rozrušení města Sokolova novou výstavbou, kde historický blok proti farnímu kostelu sv. Jakuba Většího nahradily dvanáctipodlažní věžové domy, a klasická podoba Sokolova jako hodnotného poddanského města tak zanikla. Podle autorova mínění vznikl velký památkový omyl z toho, že v odborném stanovisku památkové péče nebylo zohledněno urbanistické hledisko, obecně že odborné památkové orgány neměly většinou zastoupení profesí urbanisty, kterou autor prošel při své osmileté praxi v projekčním ústavu (šlo zejména o uplatnění památkových zájmů už v nejnižších stupních územně plánovací přípravy). Města také dobře znal ze svého širokého průzkumu městských radnic, rovněž se už dříve zabýval nebezpečím nových výškových staveb v našich historických městech.¹⁵

Léta 1967 a 1968 byla po uvolnění politického tlaku z hlediska památkové péče nadějná, naplněná velkými záměry a kulturními styky s ostatní Evropou – na vše nebyl ani dostatek času. Po jednání s památkovými orgány Francie přišel úkol prezentovat v Avignonu péči o historická města v Československu, kterým byl pověřen autor.

Problematika nerezervačních měst se ukázala hned v letech 1967–1968 na příkladu města Bruntálu, kde byl zpracován územní plán navrhuující zboření 301 objektů ze stávajících 396. Územní plán byl zamítnut a na řešení byla vypsána soutěž s příznivým výsledkem.¹⁶ Autor tohoto článku měl představu, že by město mělo být památkově chráněno, a pro návrh dalších městských památkových rezervací přistoupil k památkovému vyhodnocení všech našich historických měst při stanovení přesných kritérií. Zároveň poznal, že se jeho pohled na měšťanské domy zásadně liší od názoru ředitele ústavu – Dr. Vladimíra Novotného je pokládal za druho- až třetířadé památky, autor často za objekty dotvářející podstatu města. Příkladem byl

Obr. 4. *Most, pohled z věže děkanského kostela k I. náměstí. Fotobírka NPÚ, GnŘ, n. č. 102.894. Foto: Milan Poselt, 1969.*

Obr. 5. *Most, II. náměstí s minoritským kostelem a děkan-ským chrámem. Fotobírka NPÚ, GnŘ. Foto: Čestmír Štíla, 1964.*

dům čp. 114 v nároží Husovy a Rubešovy ulice v Kolíně, původem ze 14. století, se vstupním gotickým lomeným portálem z doby Parlérovy výstavby nového chóru kostela sv. Bartoloměje. Jeho sešle barokizované průčelí bylo lehce opravitelné, ředitel však souhlasil s jeho demolicí. Náhrada čtyřpatrovým objektem narušila historické prostředí města, prohlášeného v roce 1989 za městskou památkovou rezervaci.¹⁷

V roce 1962 bylo schváleno zboření starého Mostu, které doplnilo vládní usnesení č. 612 z roku 1964

■ Poznámky

12 Podrobněji urbanistický vývoj města viz Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, IV. díl*, Praha 2001, s. 182–199.

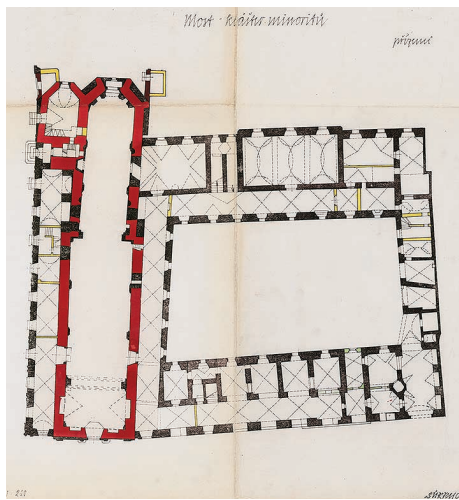
13 Svatopluk Technik, *Města severních Čech*, Liberec 1967. Jsou tu hodnocena města Česká Lípa, Děčín, Doksan, Frýdlant, Jablonec nad Nisou, Kadaň, Liberec, Litoměřice, Louny, Lovosice, Most, Roudnice, Tanvald, Teplice, Ústí nad Labem, Zatec a Železný Brod.

14 Recenze knihy viz Karel Kibic, Svatopluk Technik: *Města severních Čech*. Liberec 1967, *Památková péče (Zprávy památkové péče)* XXIX, s. 54.

15 Karel Kibic, K problematice výškových staveb v historických jádrech měst a v jejich zájmovém území, *Památková péče (Zprávy památkové péče)* XXVII, 1967, s. 139–149, 159, 160. – Idem, Příspěvek k vertikální výstavbě v našich městech, *Památková péče (Zprávy památkové péče)* XXIX, 1969, s. 225–240, 294.

16 Karel Kibic, Řešení přestavby Bruntálu, *Památková péče (Zprávy památkové péče)* XXIX, 1969, s. 15.

17 Viz Kibic – Vošahlík (pozn. 5), s. 223.

6

7

Obr. 6. Most, kostel a klášter minoritů – půdorys přízemí ze stavebněhistorického průzkumu Jana Muka a Pavla Zahradníka z let 1976–1977.

Obr. 7. Most, minoritský kostel, pohled do interiéru. Interiér minoritského kostela. Fotosbírka NPÚ, GnŘ, n. č. 118.830. Foto: Čestmír Šíla, Vojtěch Obereigner, 1976.

se zachováním děkanského chrámu Panny Marie, zrušené vládou Lubomíra Štroukala v roce 1970 a nahrazené usnesením č. 103 v následujícím roce s návrhem konkrétního řešení transferu. Za zboření starého města se slibovala výstavba města nového, velkého a plně vybaveného, s moderně řešeným bytovým fondem. Autor mluvil v roce 1968 s hlavním architektem města Ing. arch. Milanem Gajdou a na dotaz, proč se má stavět tak velké město při výhledovém útlumu těžby uhlí, dostal odpověď: „Musíme nechat řešení někte-

rých problémů našim potomkům.“ Není třeba uvádět, že památkáři vesměs považovali rozhodnutí o zboření města za nešťastné a nesouhlasili s ním.

Plánovaná demolice Mostu přinesla velké úkoly pro orgány památkové péče a Archeologický ústav ČSAV. Třeba tu připomenout tehdejší situaci památkové péče v socialistických zemích – v roce 1968 byl např. v Lipsku k získání plochy pro rozvoj univerzity zbořen sousední gotický františkánský kostel, nedotčený válkou.

V SÚPPOP byl průzkumem památkového fondu jako vedoucí pověřen doc. Václav Mencil, plánovou dokumentaci hodnotných budov měla zajistit měřická skupina Ing. Miloslava Jiřince, fotodokumentaci oddělení fotografií vedené Vladimírem Hyhlíkem, širokou problematiku u chrámu Nanebevzetí Panny Marie řešil dr. Jaroslav Wagner. K záchraně tohoto chrámu byla při Ministerstvu kultury ČSR vytvořena samostatná organizace Transfera Praha. V zásadě byly zvažovány tři varianty: ponechání kostela na původním místě při nevyuhlení pilíře pod ním, jeho rozebrání s přemístěním a celkový transfer na jiné místo. Do řešení památkových problémů byly zapojeny i Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody v Ústí nad Labem, vedoucím výzkumu byl dr. Karel Kraus, a místní kulturní instituce, které měly navrhnout nové místo přesunutých objektů. Závažným úkolem byla i záchrana kostelních mobiliářů. Na transferu památek se také podíleli architekti navrhující nový Most.

Průzkum Václava Mencil byl proveden „zdola“ – podrobně u všech stylových objektů. Mencil měl za sebou četné výzkumy, například veliký předválečný průzkum historických měst i jiných památek na Slovensku, byl jedním z navrhovatelů městských památkových rezervací u nás v roce 1950, nesčetněkrát zkoumal různé středověké stavby a dlouhodobě se také zabýval průzkumem lidové architektury na území celého státu. V Mostě se průzkum týkal veřejných staveb – především církevních objektů, měštanských i činžovních domů a zbytků hradeb. Kostelů bylo v Mostě sedm, někdy s připojeními kláštery. Hlavní farní chrám Nanebevzetí Panny Marie byl postaven v polovině 13. století jako trojlodní bazilika s klenutou kryptou pod chórem a na západě s vysokou vstupní věží. Veliký požár celého města i chrámu v roce 1515 vedl od roku 1517 k jeho velkolepé přestavbě na pozdně gotickou klenutou trojlodní halu podle návrhu Jakuba Heilmanna ze Schweinfurta. Stalo se tak v dobové tendenci přeměny bazilik na síňové prostory, jak tomu už předtím bylo v Čechách u chrámů sv. Mikuláše v Chebu (1456–1476) a sv. Bartoloměje v Plzni (od roku 1476). Častá byla přeměna bazilikálního trojlodí na síňovou halu v Sasku – u chrámu Panny Marie ve Cvikově (1453–1565), sv. Petra a Pavla ve Zhořelci (1491–1512), sv. Anny v Annabergu (1499–1519), sv. Wolfganga ve Schneebergu (1515–1540), Panny Marie v Pirně (1502–1545). Také v Čechách vznikly v první polovině 16. století haly – u kostelů sv. Mikuláše v Lounech (1520–1538) a Pan-

ny Marie v Ústí nad Labem (do roku 1530). Z našich kostelů byl děkanský chrám v Mostě nejvelkolepější. Vedle Václava Mencil se na jeho průzkumu podílela i Heide Mannlová-Raková, autorka pozdější publikace o chrámu.¹⁸ I další výzkum ukázal a potvrdil mimořádný význam mosteckého chrámu v středoevropské pozdně gotické architektuře.¹⁹ Při chrámu stála zvonice, původně pozdně renesanční patrová stavba z let 1600–1602, v roce 1738 zvýšená a barokně přestavěná. Z mostecké radnice zbořen v roce 1882 byly sejmuty plastiky živil od F. M. Brokoffa a přemístěny na zvonici, novobarokně pak upravenou. Zvonice patřila k chrámu a bylo ji možné k chrámu přemístit, avšak nestalo se tak. Zbořena byla i budova děkanství čp. 146, jednopatrová stavba z první poloviny 18. století s průčelím upraveným v 19. století.

V polovině 13. století byl v Mostě založen také minoritský klášter čp. 228 s kostelem sv. Vavřince (později sv. Františka) – doložen je už v roce 1258. Nebyl situován jako v jiných městech při hradbách, ale coby dominující stavba na II. náměstí. Podle výsledků archeologického výzkumu byl klášterní kostel vystavěn v 80. letech 13. století, později byl rozšířen o přístavěnou severní loď. Konvent byl vybudován na jižní straně s ambitem obklopujícím rajský dvůr. Minoritský kostel převyšoval okolní zástavbu, jeho gotickou podobu s vysokou věží, u minoritů neobvyklou, dokládá Willenbergova perokresba. Kostel i klášter postihl požár v roce 1639, k jejich renovaci dlouho nedocházelo. Barokní přestavba kostela se realizovala až v letech 1716–1721 s následným vnitřním vybavením. Současně opravovaný klášter postihl další požár v roce 1723, jeho dostavba skončila až v roce 1755. Na kostelní věž byl v roce 1842 umístěn nový orloj. V této barokní podobě se kostel i klášter dochovaly do doby likvidace města. Minoritský kostel byla krásná barokizovaná stavba s dochovaným interiérem, hodnotnou budovu však představoval i klášter.²⁰ V městském jádru vznikl při III. náměstí také klášter magdalenitek. Navázal na Václavem II. v roce 1283 založený klášter v Zahražanech. Ten husité v roce 1421 vyvrátili, takže ještě v první polovině 15. století přesídlily magdalenitky do Mostu, kde si vybudovaly klášterní areál s kostelem Narození Páně (sv. Maří Magdaleny). Vznik pozdně gotického kostela datuje V. Mencil do doby kolem roku 1490, velký požár města v roce 1515 jej jen poškodil,

■ Poznámky

18 Heide Mannlová-Raková, *Kulturní památka Most. Děkanský kostel Nanebevzetí P. Marie a jeho stavitelé*, Praha 1988/89.

19 Srov. např. Jiří Kuthan, *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců, díl II.*, Praha 2013, s. 326–348.

20 Púdorys i hlavní průčelí konventu viz Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1977, s. 380–381.

protože byl ještě toho roku nově vysvěcen. Byla to vysoká jednodlná stavba s odděleným presbyteriem, z doby pozdně gotické pocházela kručta klenutá hvězdicovými žebrovými klenbami. Při požáru v roce 1769 se sousední věž zřítla na kostel a měla poničit jeho klenutí (pokud nebyl kostel plochostropý), následovalo proto působivé zaklenutí jeho vysokého prostoru (15,4 m) barokními plackami. Před demolicí kostela bohužel nebyl proveden průzkum jeho případných dřívějších kleneb. Na hlavním oltáři byl starší cenný obraz od Ignáce Raaba.²¹ Klášter byl v roce 1781 zrušen, spolu s kostelem jej císař Josef II. věnoval piaristům, zde působícím do roku 1872. Poblíž stála budova piaristického gymnázia čp. 187.

Mimo ohrazené městské jádro stála ve staré trhové vsi (Vsi sv. Václava) komenda čp. 274 s kostelem sv. Václava a špitálem křížovníků s červenou hvězdou. Jejím jádrem byl původně románský panský kostel, který Hrabišic Všebor věnoval zderazským Strážcům Božího hrobu. Po vzniku královského hradu na Hněvíně věnoval Václav I. v roce 1253 špitál v Mostě s přilehlou kaplí sv. Václava křížovníkům s červenou hvězdou, komendu zde vybudovali patrně až oni. Za husitství byla komenda krátce opuštěna, původní kostelík sv. Václava nahradil v 15. století kostel nový. Při archeologickému výzkumu byla identifikována původní komenda, podélná dvoutraktová stavba s hlavním traktem širším a delším, děleným na dva prostory klenuté lomenou valenou klenbou – stejně jako dvě malé místnosti v sousedním kratším traktu. Půdorys areálu komendy po barokním rozšíření s kostelem sv. Václava byl publikován.²² Také další klášter, tentokrát kapucínů, stál mimo hradby. V pozdní renesanci, kdy v dané oblasti sílily tlaky luteránů, se kapucíni obrátili v roce 1615 na císařovnu Annu s žádostí o povolení výstavby zdejšího kláštera. Po získání souhlasu byl pak v letech 1612–1627 vystavěn na Jezerním předměstí kostel Panny Marie a do roku 1653 klášter, rozšířený o přičlené křídlo podle plánů z roku 1742. Rovněž kostel byl rozšířen, a to po roce 1756 na východě o boční loď. V této podobě, která představovala typický kapucínský areál, se obě stavby dochovaly do doby likvidace města. Další chrám při likvidaci města zbořený byl evangelický kostel stojící mimo hrazené jádro ve Vsi sv. Václava při levém břehu Bíliny. V letech 1610–1612 byl vybudován jako kamenná luteránská novostavba na místě staršího hřbitovního kostela. Po Bílé hoře došlo k jeho přeměně na katolický kostel sv. Anny, který byl v roce 1785 zrušen, aby se v roce 1878 stal opět evangelickou svatyní upravenou v rámci novogotické přestavby do podoby jednodlného kostela s hranolovou věží na západě.

Některé sakrální stavby zanikly už před likvidací města. Některé z nich zachycuje – stejně jako dobovou podobu výše zmíněných kostelů – Willenbergova perokresba z roku 1602. Příkladem byl na Pražském předměstí stojící gotický kostel sv. Lazara se špitá-

lem, krátce na to za třicetileté války zničený. Další stavby vznikly až v 18. století, ukázkou je v roce 1731 postavený barokní kostelík sv. Vavřince rovněž na Pražském předměstí, který byl v roce 1878 zbořen. V sousedství chrámu Nanebevzetí Panny Marie se nacházel ještě další kostel – sv. Michala, prvně zmiňovaný v roce 1273 a v 18. století zbořený. Při archeologickém výzkumu se hledala jeho poloha. Ve městě nebyly jen památky křesťanské, přestože židé byli v roce 1453 z města vypovězeni a teprve od poloviny 19. století se jejich počet ve městě začal zvětšovat. V letech 1872–1873 si poblíž zrušeného hřbitovního kostela sv. Anny postavili synagogu, kterou nacisté v roce 1938 vypálili a která byla později zbořena.

Pouze jeden starý kostel se v Mostě zachoval na původním místě, a to v Pražské ulici stojící kostel sv. Ducha se špitálem. Jednodlný gotický kostel ze 14. století má křížově klenuté presbyterium a plochostropou loď. Jednopatrová budova špitálu byla kolem roku 1725 barokně přestavěna. Kostel sv. Ducha je nejstarší památkou připomínající bohatý stavební vývoj města. Právě k němu byl ve dnech 30. září – 27. října 1975 transferován farní chrám Nanebevzetí Panny Marie na tuhou skříňovou konstrukci se suterénem, v němž byla výstava o vývoji Mostu a jeho nové výstavbě. Po přesunu byl v chrámu částečně obnoven interiér, ale bez církevního mobiliáře, který se sem dostal až po roce 1989.²³ V roce 1990 vnikla do suterénu spodní voda, k tomuto problému byli přizváni doc. Jan Kalousek a autor; řešilo se pak jeho odvodnění.

Ve starém Mostu se zachovala složitá uliční síť. Městským domům v Mostě, které se do té doby více nehodnotily, věnoval doc. Václav Mencl v rámci průzkumů velkou pozornost. Willenbergova perokresba Mostu od jihovýchodu je na začátku 17. století zachycuje jako většinou jednopatrové se zděnými či dřevěnými štíty, zastřešené sedlově s hřebenem střechy kolmým do náměstí či ulice. Perokresba zaznamenává také podloubí domů na III. náměstí. Domy byly dvouaž čtyřosé, také se však u nich uplatnil šířkový typ. Staré pohledy a fotografické snímky z 19.–20. století dokládají u většiny objektů ztrátu štítů a změnu v zastřešení sedlovými střechami s hřebenem rovnoběžným s průčelím, ale také existenci podloubí u domů na I. náměstí. V průběhu 19. a 20. století došlo často k úpravě jejich průčelí, ale Menclův průzkum ukázal, že se u řady z nich zhruba dochovala původní dispozice. Některé měšťanské domy nahradily domy činžovní, ale veřejné budovy se zde stavěly ojediněle – většinou byly situovány mimo historické jádro. Ale i v něm některé stavby vznikly – kromě zmíněné soudní budovy na místě staré radnice na I. náměstí bylo poblíž na Smetanově náměstí postaveno reprezentační secesní divadlo a na II. náměstí velká budova pošty. Soupis památek z roku 1959 publikovaný v Uměleckých památkách Čech jako významné objekty uvádí domy na II. náměstí čp. 176 (v jádře z první poloviny 15. století,

přestavěný po roce 1550) a čp. 226 (pozdně gotický, přestavěný ve druhé polovině 16. století), na III. náměstí čp. 224 (renesanční ze druhé poloviny 16. století) a čp. 246 (renesanční ze druhé poloviny 16. století), v ulici Z. Nejedlého čp. 186 (z první poloviny 16. století, přestavován ve druhé polovině 18. a v 19. století), v ulici J. Švermy čp. 184 (barokní z poloviny 18. století) a v ulici P. Bezručů čp. 247 (pozdně klasicistní z roku 1868).²⁴ Celkově čítal soupis nemovitých kulturních památek před demolicí města 53 objektů. Při podrobném průzkumu zjistil doc. Václav Mencl, že zhruba 20 měšťanských domů má zachováno významné gotické jádro. Zdejší gotické domy rozčlenil na raně gotické jednoprostorové (čp. 181, 225, 231, 250), více-prostorové (čp. 7, 21, 26, 35), průjezdového typu s čelním loubím (čp. 239, 240, 243, 244) nebo bez loubí (49, 57, 59, 79, 144, 226), dále pozdější domy průjezdového typu (čp. 60, 83, 104, 107, 148, 188, 205, 263, 264) a nejpočetnější pozdně gotické domy mázhauzového typu z doby po požárech v letech 1455 a 1515 (čp. 8, 15, 29, 33, 34, 82, 104, 169, 176, 200, 219, 230, 237, 261). Z nich se nejlépe zachoval dům čp. 176 s hodnotným patrovým průčelím, gotickým sklepem a dispozicí klenutou v přízemí i patře (ve dvorní části byla hvězdicová klenba). Sousední dům čp. 177 byl v roce 1882 rozšířen s nástavbou 2. patra a novorenesančním průčelím, ale v přízemí jeho levé části se zachovala dispozice se sklípkově zaklenutou místností při domu čp. 176. Zdejší tři pole křížových kleneb dvakrát spojovaly sklípkově provedené klenební díly, jako je tomu u křížové chodby observantského kláštera v Bechyni.²⁵ Václav Mencl usiloval o transfer nejceněnějších domů, ovšem bezvýsledně.²⁶ Na Menclův průzkum navázal alespoň stavebněhistorický průzkum všech bloků v historickém jádře, provedený formou SHP v režii SÚRPMO Praha v letech 1977–1986.

V něm se připomínají archeologickým průzkumem zjištěné zemnice, domy čp. 176, 177 a 247 založené ve 13. století i domy čp. 6 a 226 vzniklé v první polovině 14. století. Pozoruhodné byly pozdně gotické do-

■ Poznámky

21 V závěrečné zprávě SHP historického jádra Mostu, SÚRPMO Praha 1985–1986, s. 15, se presbytář kostela vřazuje do doby předhusitské s poukazem na mohutnost jeho pilířů šířky 120 cm. Při úvaze jejich výšky vzniklo ne-pochybně presbyterium i loď v době pozdně gotické.

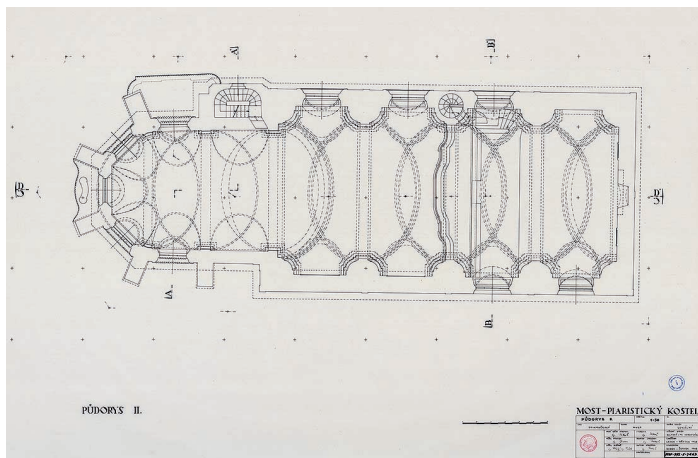
22 Viz Vlček – Sommer – Foltýn (pozn. 20), s. 378.

23 Popis přesunu je uveden v Kibic – Vošahlík (pozn. 5), s. 203–205.

24 Emanuel Poche et al., *Umělecké památky Čech II, K–O*, Praha 1978, s. 429–430.

25 Milada Radová – Oldřich Rada, *Kniha o sklípkových klenbách*, Praha 1998, s. 191.

26 Konference Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody Ústí nad Labem 1969.

8

9

Obr. 8. *Most, piaristický kostel na III. náměstí. Fotosbírka NPU, GnŘ, n. č. 100.072. Foto: Čestmír Šíla, 1964.*

Obr. 9. *Most, půdorys patra piaristického kostela, zaměření Dlouhý, Marek, Jírovec, 1968.*

my z doby po požáru v roce 1515, např. nárožní dům čp. 26, často s použitím prefabrikovaných cihelných tvarovek (průčelí domů čp. 33 a 175, klenby v domech čp. 38, 176); z té doby pocházelo také šnekové schodiště v domě čp. 143. V pozdní gotice vzniklo loubí domů na I. náměstí jim představené, na II. náměstí do nich vložené. Renesance se omezila na přestavbu starších domů, zvláště po požáru v roce 1578. Svěbytná byla síň domu čp. 230, klenutá v roce 1580 na střední pilíř. V baroku dalo příležitost k přestavbám či novostavbám poničení města za třicetileté války a požáry, zejména požár v roce 1723. Tak vznikly domy s půdorysem hloubkového trojtraktu se středním průjezdem nebo příčného dvojtraktu se zadním traktem menší hloubky (u domů čp. 181, 193 aj.). Domy čp. 181 a 226 měly průčelí členěné vysokým řádem, po požáru v roce 1783 vznikly domy čp. 176 a 177 se sochou v průčelní nise. Četné domy byly klasicistní, od druhé poloviny 19. století docházelo ke zvýšení domů o druhé patro.

Jako významné historické město byl Most ohrazen hradbami se vstupními branami. Stalo se tak zřejmě už ve 13. století – poukazovat na to může označení polohy kostela sv. Václava v roce 1257 „extra muros“, potvrdil to však i archeologický výzkum. Zprvu zde byly jen dvě brány na koncích původní hlavní komunikace procházející I. náměstím – na severu brána Teplická (Špitální), na jihu poblíž farního kostela Nanebevzetí Panny Marie brána Žatecká. Později byla Žatecká brána zrušena, nahradila ji brána Pražská jako vstup do III. náměstí. Dodatečně vznikla na severozápadě brána Jezerní.²⁷ K branám vedlo hradební ohrazení se dvěma zdmi, s hlavní hradební zdí a před ní s nižší zdí parkánovou. Obě rytmicky členily hranolové věže – u hlavní

zdi velmi převyšující a ukončené cimbuřím či zastřešením, u zdi parkánové byly nižší. Všechny brány byly v 19. století zbořeny, z hradeb se ale mj. zachoval vysoký úsek při děkanském chrámu. Také pozůstatkům městského opevnění věnoval V. Měnci pozornost a doloženo bylo i při archeologickém průzkumu.

Dalšími památkově chráněnými objekty v Mostě byly významné barokní pilíře či sloupky se sochami. Průzkum mariánských, trojičních a světeckých sloupů a pilířů ukázal v Severočeském kraji jejich trojnásobnou četnost proti jiným krajům, ale také jejich výjimečnou kvalitu.²⁸ V plné míře se to týkalo také města Mostu. Průzkum těchto památek se dělal při jejich transferu souběžně s jejich restaurováním. Na I. náměstí stál sloup se sochou sv. Anny Samotřetí a dalšími sochami od Giovannioho Pietra Toscana z roku 1681. Velkou uměleckou hodnotu měl také pilíř se sochami sv. Jana Nepomuckého, sv. Vojtěcha a sv. Václava od Jana Adama Dietze z roku 1719 na II. náměstí při minoritském kostele. V prostoru III. náměstí byl v roce 1710 situován sloup Panny Marie (Immaculata) od neznámého autora. Při kostele Nanebevzetí Panny Marie na Kostelním náměstí stál pilíř se sochami sv. Jana Nepomuckého, sv. Karla Boromejského a sv. Alžběty Durynské z roku 1729, snad též od J. A. Dietze. Sloupky se sochou sv. Anny Samotřetí a se sochami sv. Jana Nepomuckého, sv. Vojtěcha a sv. Václava byly přemístěny do areálu transferovaného děkanského chrámu Panny Marie, sloup se sochou Panny Marie (Immaculata) na křižení ulic Josefa Skupy a třídy Budovatelů. Přesunuly se i jednotlivé sochy. Co však při likvidaci města zaniklo, byly hodnotné fresky v presbyteriu i lodi minoritského kostela od Johanna Wenzla Tschöppera z doby kolem roku 1770. Podobně byly zničeny barokní fresky od téhož autora z roku 1773 v kostele sv. Maří Magdaleny. Transfer se týkal také městských kašen.

Po podrobném průzkumu dospěl Václav Měnci k závěru, že se město Most v podstatě dochovalo do té doby ve své historické podobě, kromě radnice s cennými veřejnými budovami a mnohými měšťanskými domy

i s obohacením barokními plastikami. Jeho zmíněné zařazení mezi 20 nejceněnějších historických měst u nás bylo překvapivé, ale průzkumem potvrzené.

Bylo již uvedeno, že autor stati přešel v roce 1967 do SÚPPOP s osobním programem dosáhnout prohloubení památkové ochrany hodnotných měst. Při počtu zhruba tisíce měst a městeček u nás nepostihovala památková ochrana tehdy 27 měst jako MPR v té době kulturní hodnoty našich měst jako celku. Zmíněný záměr ochrany se realizoval ve dvou etapách; v první etapě usiloval autor o zvětšení počtu MPR, a když neuspěl (blíže popsáno dále), navrhl řešit ochranu dvoustupňově – nejceněnější města formou MPR, ostatní hodnotná města formou nižší ochrany. Problematika Mostu spadala v roce 1968 do zmíněné první etapy, kdy se autor – jak již bylo uvedeno – zabýval otázkou, která města (pracovně označena města I. a kategorie) by měla doplnit stávající MPR (města I. kat.). Pro objektivní posouzení stanovil kritéria,²⁹ podle pozdějšího průzkumu by jimi bylo prošlo 79 měst. Mezi zmíněnými městy I. a kat. byl při tomto hodnocení (obrazně řečeno při pohledu „shora“) zařazen Most, jak svědčí řádek z kategorizace historických měst.³⁰ Ke zdůvodnění vysokého hodnocení Mostu se zařazením do I. a kat. se zde uvádějí tři ze zmíněných hledisek. Město je vývojově významné se založením v době gotické, s uvažovaným rozmístěním sakrálních staveb a rozvinutou uliční sítí. Městský půdorys dokládá výjimečnou skladbu tří náměstí ze 13. století (vznik III. náměstí se tehdy vysvětloval až z doby po požáru města v roce

■ Poznámky

27 Viz Kuča (pozn. 12), s. 190.

28 Kateřina Adamcová – Zdenka Gláserová Lebedová – Viktor Kovařík et al., *Mariánské, trojiční a další světecké sloupky a pilíře v Ústeckém kraji*, Praha 2012, s. 26.

29 Podrobně viz Kibic – Vošahlík, s. 142.

30 Kategorizace historických měst v ČR, rukopis, 1973, výpis z okresu Most.

10

Obr. 10. *Most, interiér piaristického kostela, sklípková klenba pod kruchtou. Fotosbírka NPÚ, GnŘ, n. č. 101.167. Foto: Milan Posselt, 1967.*

Obr. 11. *Most, část městských hradeb u děkanského chrámu. Fotosbírka NPÚ, GnŘ, n. č. 36.185. Foto: Anna Waltrová, Čestmír Šíla, 1946.*

11

1455,³¹ při kategorizaci se však III. náměstí řadilo také do první poloviny 13. století). Česká města měla při svém založení jedno náměstí (jen někdy též druhé – Kostelní náměstí např. v Nymburce; někdy vznikla „Kostelní náměstí“ dodatečně po zrušení hřbitova v okolí stavby). Hlavní moravská a slezská města měla dvě náměstí (postupně vzniklá – Brno, Olomouc, Znojmo, Uherské Hradiště, Opava) – v Mostě byla náměstí tři (zdejší čtvrté, Kostelní náměstí je pozdější). V převážné většině českých měst byl po založení jeden klášter (Praha – Malá Strana, České Budějovice, Ústí nad Labem), větší města měla dva kláštery (Plzeň) i více klášterů (Cheb). V Mostě vznikly v době gotické tři kláštery – minoritů, křižovníků s červenou hvězdou a magdalenitek. Ale i rozvinutá uliční síť se 22 bloky domů v Mostě zasluhuje ocenění. Tím spíše, že u Mostu nešlo v polovině 60. let 20. století jen o jeho památkovou ochranu, ale vůbec o možnost jeho záchranu.

Jako pracovník SÚPPOP sledující nerezervační města autor v květnu 1968 svolal jednání s vedením Severočeských hnědouhelných dolů o osudu Mostu. Věděl, že těžební oblast má své hranice a že zdejší kostel sv. Ducha, stojící při novém Mostě, má už být zachován. Především mu bylo známo, že ve vedení strany a státu byl v roce 1967 vysloven i názor ponechat při vyuhlení Mostu chrám Panny Marie na uhelném pilíři z důvodů velké úspory nákladů za jeho přesun. M. Spurný objasnil, že zastáncem tohoto názoru byl i „prezident Antonín Novotný – vytěžení uhlí pod chrámem v ceně 100 mil. Kčs je méně než by stál transfer“.³² Na jednání autor nepřizval ředitele památkového ústavu, protože věděl, že dr. Novotný z osob-

ních důvodů musí být opatrný (kvůli nezodpovědnému jednání jednoho pracovníka Národní galerie byl odvolán z funkce jejího ředitele a jen postupně se pak stal ředitelem SÚPPOP). Jednání autor zahájil výzvou: „Dejme obě strany své karty na stůl a hned v úvodu si řekněme, co pro obě strany znamená starý Most.“ Po objasnění, že pro Severočeské hnědouhelné doly (SHD) je „starý Most“ jeho celé zastavěné území a pro památkové orgány jen jeho jádro vymezené hradbami (zatím se do něho nezahrnovala Ves sv. Václava), vyslovil autor názor ponechat historickou část města stát na uhelném pilíři a uspořít tak náklady za přesun kostela, novou výstavbu divadla, tisíce bytových jednotek v něm, soudní budovu, hotel, budovu Městského národního výboru, pošty, přemístění dalších památek aj. Na jednání bylo dohodnuto, že autor spočítá ušetřené náklady, které tak bude možné porovnat s cenou nevytěženého uhlí pod historickým jádrem. Pro další jednání s SHD byl krátký čas, jako podklady bylo nutné vzít předpokládané náklady od protistrany (kdy byly uváděny řádově nižší částky: na transfer kostela 60 mil. Kčs, skutečná cena 136 mil.; na nové divadlo bylo plánováno 60 mil., skutečná cena 240 mil.; na náhradní bytovou výstavbu byla základem cena za bytovou jednotku atd.). Autor na jejich základě předložil stručnou zprávu s náklady a mapovou přílohou. Zjištěné náklady na náhradní výstavbu byly velmi vysoké, autor si dále vyhradil jejich doplnění o další položky. Velmi cenná byla skutečnost, že se k podpoře zmíněného návrhu přidal i doc. Václav Mencl, který na jednání veřejně vystoupil s připomínkou velikých památkových hodnot města zjištěných při průzkumu. Další jednání s SHD (poslední) se uskutečnilo po vstupu vojsk Varšavské smlouvy, a to v září 1968. Zástupce dolů na něm konstatoval dále nediskutovatelný záměr vytěžit danou oblast a dal najevo, že se dalších společných jednání neúčastní. Zdálo by se, že argumenty autora byly zástupné a jen zakrývaly jeho snahu o záchranu historického Mostu, ve skutečnosti pro SHD sice byla těžba uhlí na mosteckém intravilánu výhodná, ale při zvážení všech dů-

sledků pro stát ekonomicky diskutabilní. Třeba ovšem dodat, že záměr zachovat jádro města na uhelném pilíři byl návrhem dvou pracovníků památkové péče, nikoliv oficiálním stanoviskem orgánu památkové péče.

Památkové orgány a instituce se ve vymezeném čase snažily maximálně Most před jeho zánikem dokumentovat. V archivu NPÚ je soustředěna velice rozsáhlá dokumentace průzkumná, měřická i fotografická. Průzkum byl zaměřen na církevní stavby, měšťanské domy i hradby, v archivu se nacházejí nálezy doc. Václava Mencla, SHP kostelů a klášterů zpracované v SÚRPMO Praha a zejména SHP domů v mosteckých blocích, kde z pracovníků SÚRPMO je třeba uvést a velmi ocenit Jana Muka a Pavla Zahradníka. Jako příklad lze uvést blok vymezený II. náměstím a ulicemi Úzkou, Josefa Hory a Švermovou, kde bylo několik velmi hodnotných domů. Dále jsou v archivu četná zaměření mosteckých staveb, příkladem mohou být plány piaristického kostela sv. Maří Magdaleny s půdorysy přízemí s hvězdicovými žebrovými klenbami a s barokními klenbami a pohledy. Fotodokumentaci města realizoval SÚPPOP jednak při jednáních o Mostě v roce 1964 (Čestmír Šíla, Vojtěch Obereigner), jednak po rozhodnutí o jeho demolici v roce 1969 (Milan Posselt, Čestmír Šíla).

Hlavní pozornost orgánů památkové péče se nyní soustředila na záchranu děkanského chrámu, realizovanou na základě vládních usnesení č. 48 ze 4. března 1970 a č. 103 z 12. května 1971. Je dobře známa z dříve publikovaných materiálů a uvedena také v článku M. Spurného. Přesto zmiňujeme alespoň článek Jaroslava Wagnera o přesunu kostela z roku 1971,³³

■ Poznámky

31 Vlšek – Sommer – Foltýn (pozn. 20), s. 429.

32 Viz Spurný (pozn. 1), s. 259.

33 Jaroslav Wagner, Přesun kostela Panny Marie v Mostě, *Památková péče (Zprávy památkové péče)* XXXI, 1971, s. 210–224, 255–256.

pětijazyčnou informaci o chrámu s obrazovou přílohou a plánem transferu vydanou SÚPPOP v roce 1972,³⁴ dále sborník materiálů Přesun kostela v Mostě z roku 1975 se statěmi Ing. Petra Bareše, CSc., o technickém řešení transferu a Ing. Jaromíra Faltýse o ekonomických problémech přesunu³⁵ i popisu přesunu.³⁶ Památkově byl transfer chrámu jistým kompromisem, protože jeho věž byla při něm zbořena s náhradní kopíí a základy bočních lodí baziliky nebyly přesunuty.³⁷ Transfera Praha realizovala v letech 1969–1974 devět přesunů vesměs menších objektů a ve výhledu po transferu děkanského kostela plánovala od roku 1975 dalších 10 akcí (mezi nimi „národní kulturní památku“ v Mosulu); bohužel je třeba říci, že se strojní vybavení po zrušení organizace Transfera Praha příliš nevyužilo. Realizace transferu děkanského kostela v Mostě byla světově vynikající technickou akcí, bylo jí však zneužito k ospravedlnění souběžné likvidace historického města.

Autor pokračoval ve snaze o památkovou ochranu dalších měst, narazil však na odpor vedení ústavu, které argumentovalo, že stavební kapacity na obnovu památek nestačí ani pro stávající MPR, proto není správné jejich počet zvětšovat. Proto autor ve druhé etapě o rozšíření památkové ochrany měst přistoupil při jejich památkovém vyhodnocení k záměru chránit další města nižší formou ochrany, než je forma MPR, a své názory publikoval v roce 1973 v časopise Památková péče.³⁸ V roce 1973 bylo přijato usnesení vlády č. 25/1973 Sb., o koncepci státní památkové péče a kategorizaci kulturních památek. Proto změnil autor z taktických důvodů název svého výzkumu „Památkové vyhodnocení historických měst v ČR“ na „Kategorizace historických měst v České republice“ a ředitel ústavu Vladimír Novotný záměr podpořil při publikování statí pod tímto názvem s obrazovou přílohou ve sborníku Památková péče 1945–1970.³⁹ V záměru památkové ochrany dalších měst významně pokračoval Ing. arch. Aleš Vošahlík, CSc. Nový zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, zavedl pro výše zmíněná města druhou formu ochrany jako městské památkové zóny.⁴⁰

Matěj Spurný zmiňuje, jak při boření Mostu o to více usilovali „zástupci národních výborů a místních organizací KSČ (...) s odborníky (...) co nejcitlivěji opravit a oživit historické centrum Litoměřic či Úštěku“⁴¹ – jinými slovy, že se v normalizační době podmínky památkové péče zlepšily. Mohlo by o tom svědčit prohloubení památkové ochrany měst druhou formou jejich ochrany jako MPZ. Jedno však byla proklamace hesel, druhé skutečnost – svědčí o tom rozrušení historické zástavby Třebíče při výstavbě nového hotelu Slavie a panelová zástavba Smetanova nábřeží v Havlíčkově Brodě. K uplatnění péče o městské památkové zóny došlo až po revoluci v roce 1989.

Po rozhodnutí o likvidaci Mostu a přesunu děkanského chrámu porovnává Matěj Spurný činnost pa-

mátkářů a archeologů slovy „ještě mnohem velkoryseji byl pojat archeologický průzkum města“.⁴² Úsilí památkových orgánů bylo limitováno minimálními časovými podmínkami, v nichž bylo velmi obtížné vše dokumentovat. Přesto bylo jejich úsilí nesmírné. Václav Mencl se dále snažil o transfer některých měšťanských domů – bezvýsledně. Podle trojdhody mezi ministerstvem kultury, Severočeskými hnědouhelnými doly a Severočeským KNV se zajišťovaly přesuny početných objektů a předmětů i dokumentace dalších. Ale i pro archeology byly časové podmínky mimořádně tísnivé. Jejich úsilí, finančně podporované vedením SHD, se zpočátku soustředilo na klíčová místa důležitá z hlediska vývoje města. Do roku 1975 byla na území městského jádra prokopána plocha 2 530 m², tj. jen 3,7 % jeho plochy.⁴³ Při archeologickém výzkumu byly odkryty zemnice v historickém jádře ze 13. století a četné ukázky keramiky a jiných dokladů hmotné kultury už ze 13.–14. století. Velmi se oceňuje, že do Katalogu byly zařazeny snímky gotického, lomeně-valeně sklenutého interiéru křižovnické komendy (s. 8–9) – jestli který další objekt měl být při likvidaci Mostu transferován, pak to bylo jádro komendy jako nejcennější stavby tohoto druhu u nás. Pozdější úplná demolice města sice vytvořila velmi vhodnou situaci pro systémový archeologický výzkum, ale zároveň jej časové podmínky téměř vylučovaly. O památkovém průzkumu města nelze tvrdit, že byl mnohem méně velkorysý.

Je ještě třeba se vyjádřit k Matějem Spurným uvedené roli památkové péče „při díle zkázy“ – likvidaci historického Mostu. Podle něj „normalizační diskurz i politická praxe (...) ve skutečnosti byla především projevem stále konzervativnějšího režimu „slušných“ (tj. disciplinovaných a své úkoly péče té doby v tichosti plnících) lidí“. Řadí k nim ale také pracovníky památkové péče té doby? Sám název Spurného článku vyznívá jako dehonestující orgány památkové péče. Jako pracovník tehdejšího Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody musí autor říci, že to byl kolektiv ve svých oborech vrcholných odborníků, od vynikajících znalců památek přes technology, měřiče až po fotografy, převážně nestraníků, které přes různá zaměření spojoval jeden znak, a to nízký plat. Pracovali z vnitřního zanícení, představa o nich jako lidech disciplinovaných a v tichosti plnících úkoly by znamenala nepochopení toho, jak fungovala památková péče v podmínkách tehdejšího totalitního režimu. A totéž lze říci o pracovnících památkové péče v tehdejší Krajském středisku.

Most byl skutečně výjimečné město, další výzkumy a zjištění to výrazně potvrzují. Ani dochovaná dokumentace města nemůže dostatečně vystihnout jeho jedinečnost. Přemístěný děkanský chrám má až strhující interiér, ale jen návštěvník kostelů sv. Maří Magdaleny a sv. Františka před jejich zbořením může vyjádřit svůj dojem z jejich krásného vnitřního prostoru – to žádná fotografie nedokáže. Všechny památky města

souvisely se svým prostředím, které bylo u přemístěných movitých památek zničeno. Likvidace Mostu je velkou kulturní ztrátou, ale při ní je závažná také otázka ekonomie, domněle výhodné při zisku velkého množství hnědého uhlí v jeho podloží. Problematiku je třeba posuzovat v souhrnném pohledu, nejen to, že si náhradní výstavba vyžádala nesmírné náklady, ale také jak četné pracovní příležitosti v místě (ne)byly, (ne)jsou či (ne)budou – a z mnoha dalších hledisek. Autor je přesvědčen, že i z těchto důvodů bylo správné požadovat zachování Mostu na uhelném pilíři.

Zboření Mostu bylo velkým zásahem do naší památkové péče, ve dvou směrech však bylo pro ni i přínosem. Vyžádalo si propracování metod transferu památek, jistě v různých situacích velmi odlišných. Zároveň ukázalo význam měst charakteru Mostu s poznáním, že další ztrátu takových hodnot nelze připustit. Tato města neohrožovala těžba uhlí, ale tehdejší formy panelové obytné výstavby, a to ne v jednom případě, ale u všech měst. Proto bylo třeba podstatně rozšířit plošnou památkovou ochranu historických městských sídel. Město Most k tomu významně přispělo, jeho likvidace však byla pro toto poznání příliš, příliš krutou daní.

Karel KIBIC

■ Poznámky

34 Záchrana kostela v Mostě, Praha 1972.

35 Přesun kostela v Mostě, Transfera a Dům techniky ČSVTS, Praha 1975.

36 Viz Kibic – Vošahlík (pozn. 5), s. 202–205.

37 Jejich šíře byla menší než lodi pozdější haly, u bočních lodí baziliky sv. Mikuláše v Chebu zůstala po pozdně gotické přestavbě stejná.

38 Karel Kibic, K památkové ochraně našich historických měst, *Památková péče (Zprávy památkové péče)* XXXIII, 1973, s. 83–104.

39 Idem, Kategorizace historických měst, in: *Památková péče 1945–1970*, Praha 1973, s. 78–98.

40 Počet městských památkových rezervací byl zvětšen na 40, ale nejméně dalších 10 měst splňuje podmínky zařazení mezi MPR – např. město Bechyně.

41 Spurný (pozn. 1), s. 264.

42 Ibidem.

43 Jan Klápště – Antonín Slavíček – Tomáš Velímský, *Archeologický výzkum města Mostu 1970/1975. Katalog k výstavě*, Praha 1976, s. 15. Rozporný je údaj v katalogu, že při II. a III. náměstí nebyly zjištěny zemnice (s. 21), a naopak že při domě 243 na III. náměstí zemnice nalezena byla (s. 27).